

Семерин Х. Д.

Національний університет «Острозька академія»

ПОШУКИ ІДЕНТИЧНОСТІ ЧЕРЕЗ ОСМИСЛЕННЯ БІБЛІЙНО-ЄВРЕЙСЬКИХ КОДІВ В ОПОВІДАННІ ВІКТОРА ДОМОНТОВИЧА «АПОСТОЛИ»

У статті досліджено різні типи людської ідентичності, які проступають крізь фактуру оповідання-притчі Віктора Домонтовича «Апостоли». З'ясовано, що крізь призму рецепції біблійно-єврейського претексту письменник конструє власні версії ідентичності реалізації особистості. Петро, Месія, Хома, Юда постають не тільки культурними архетипами, чий імідж побудовані на стереотипах, а й носіями конфліктних світоглядів. Важливо, що вони здійснюють повносутнє буття лише у взаємодії, яка здатна проявляти різні грані Своєї ідентичності через віддзеркалення в Інших. Наголошено також на тому, що образ наратора потребує додаткової уваги, оскільки може бути ще одним конструктором ідентичності, наприклад alter ego самого автора.

Ключові слова: імагологія, ідентичність, Біблія, апостоли, імідж, архетип.

Постановка проблеми. Ідентичність як міждисциплінарна проблема сьогодні перебуває в центрі наукових досліджень, оскільки це поняття передбачає наявність широкого спектра можливостей особистої реалізації, людських фігур і масок, до розуміння і прийняття яких тяжіє нинішній світ. Проте біблійний текст в українській літературі зазвичай не містить варіативних значень, що б відхилялися від адаптованого за тисячу років християнського канону моралі і доброчесності. Від кінця XIX ст., з появою модерністських тенденцій, національна проза орієнтується на «персональну» мораль автора, себто дедалі більше письменників цікавляться аналізом людської особистості і складних взаємозв'язків людини з людиною і людини зі світом. Саме тому в модерністській прозі перших десятиліть XX ст. можна говорити про новаторське прочитання біблійних кодів, архетипів, образів, сюжетів. Увагу автора цієї розвідки привернула новела Віктора Домонтовича «Апостоли». Не вдаючись у надмірний аналіз біблійної атрибутики як такої (що вже успішно зроблено до цього), маю на меті з'ясувати ідентичні пошуки доби, проявлені через новаторську (модерністичну) рецепцію біблійно-єврейського культурного поля.

Аналіз досліджень і публікацій. У фундаментальних студіях задано химерний (В. Домонтович «залишається загадкою, ребусом, своєрідним сфінксом чи навіть Мефістофелем української

літератури» [9]), біблійний [2], парадоксальний («поетики парадоксу» [1]), амбівалентний («роздвоєного обличчя», як зазначила Мар'яна Гірняк у «Тасмниці роздвоєного обличчя: Авторська свідомість в інтелектуальній прозі Віктора Петрова-Домонтовича», 2008 р.) вектори тлумачення творчості Віктора Домонтовича. Здебільшого йдеться про те, що проблеми ідентичності в інтелектуальній прозі письменника посідають одне із центральних місць. Оповідання-притчу «Апостоли» Віра Агеєва розглядає в контексті експресіоністичного та психопатичного дискурсивів. Прицільну увагу в статті «Між релятивністю й абсолютном» (2018 р.) зосереджено на феномені тотального страху радянської доби. Світлана Ленська з'ясовує значення біблійної компоненти оповідання в розвідці «Функції біблійного компонента в структурі оповідання В. Домонтовича «Апостоли» і новели В. Русальського «Сміх Іскаріота»» (2014 р.). Аналізуючи євангельські мотиви, Валентина Зеленська також фокусується на складних зв'язках тексту з радянською дійсністю Віктора Петрова. Науковець очікувано трактує головні образи як віддзеркалення людських типів того часу. Анна Муқан розглядає В. Домонтовича в колі письменників свого часу, які тяжіли до релігійного досвіду. Автор аналізує художню і нефікційну спадщину Віктора Петрова і робить висновок, що «<...> саме релігійний шлях, сповнений віри у понадземне й надії на

вічність і нетлінність, стає рятівним колом» для нього й його колег [7, с. 197].

Постановка завдання. Судячи із загальної тенденції, серед досліджень «Апостолів» домінують два способи інтерпретації: символічний (ба навіть екзегетичний: розшифрування заданого автором ракурсу бачення біблійної символіки) й алегорично-реалістичний (екстраполяція художню змісту на радянську сучасність письменника). Мають рацію прихильники обох. Так, Володимир Антофійчук стверджує, що в «Апостолах» «розробляється ситуація колективної відповідальності за Голгофу і кров Месії» [2, с. 18]. На мою думку, йдеться про ті коди, внутрішні пружини тексту, що апелюють до людського себе-визначення, до поняття ідентичності в його широкому сенсі. Проза В. Домонтовича дозволяє проникнути в лабіринти мислення письменника, який невідступно досліджує людську сутність.

Виклад основного матеріалу. Крізь фактуру оповідання проступають проблеми влади і смерті. Ще більше – проблема невизначеності, яка нависає як дамоклів меч над усіма персонажами. Вона, припускаю, тісно перетинається з питанням «страху», означеним Вірою Агєвою та іншими дослідниками, адже саме невизначеність від можливості наглої смерті – «бути чи не бути» (а смерть, зрештою, завжди «нагла») породжує гіпертрофоване відчуття страху. Перманентне передчуття чогось жахливого нависає над усіма (*Ось уже в'януть квіти, розтоптані під ногами*). Цей постійний комплекс української людини ХХ ст. – не лише доказ антилюдської сутності радянського тоталітаризму, але й втілення ідеї про екзистенційну невизначеність, про відчуження людини від власної сутності і незмогу віднайти її, ту сутність. Проблеми ідентичності й потреби вибору проявляються на тлі взаємодії Я – Інший та іманентного існування Чужого, який безпосередньо майже не втручається в існування Інших. Ба більше, криза ідентичності безпосередньо характеризує й буття самого письменника В. Домонтовича (Петрова, Бера). Як слушно зауважує Мар'яна Гірняк, «поява кількох «я» стає характерною для інтелектуальної прози В. Петрова-Домонтовича. Катастрофічна несталість людського життя, розірвана біографія і втрачена автентичність турбує чи не всіх його персонажів» [3, с. 95].

«Оповідання В. Домонтовича «Апостоли» (1946 р.), – зазначає Світлана Ленська, – алюзійно відтворює основні сюжетно-семантичні вузли Чотириєвангелія: вхід Христовий в Єрусалим, Таємну Вечерю в Гетсиманському саду, зраду

Юдою Христа, Страсті Христові, трикратне зречення, а потім каяття апостола Петра» [6, с. 61]. Завдяки зверненню до біблійної спадщини автор не перетворює текст на алегорію, радше задає напрям реінтерпретації християнсько-культурних універсалій. Анатолій Нямцу слушно вказує на те, що такі «традиційні структури відіграють роль своєрідного етичного «дзеркала», що відображає і пояснює глибинні тенденції епохи-реципієнта» [8, с. 53]. Тож відкидати єврейсько-біблійний «слід» у тексті не випадає. Завдяки новаторському трактуванню Єврейського В. Домонтович виходить на рівень посттлумачення, коли є можливим одночасно засвоювати і переоцінювати інокультурне Інше й осмислювати Своє. Імагологічний імідж Єврейського в оповіданні містить такі (інспіровані логікою біблійного наратива) компоненти, як геопоетичний і міфоархетипний. Геопоетичний код детермінований авторською інтерпретацією біблійних топосів і локусів: це урбанізований Єрусалим (*стіни міста, каміння вулиць, майдани, ринки*) і протилежний йому за духом сад, сакральний топос одухотвореної природи, наприклад, саме в оливному саду перед загибеллю молиться Ісус. Ще згадано про Галилею, де Месія проповідував, про *найвіддаленіші кутки країни* як підтвердження величезної території *богообраної* Юдейської землі, про квадратний *архиєрейський двір* – час-місце здійснення Ісусової долі. Рубіжне для християнської історії свято *Пасхи* – просторово детерміноване (від самого початку) дійство, безпосередньо пов'язане з поняттям національної, культурної ідентичностей, запоруки виживання в уявленнях давнього народу. Адже криваві позначки на одвірках – це найпевніший доказ національної ідентичності, кордон сакрального простору юдейської родини, куди не має доступу навіть смерть. Фрагментована історія життя Христа власне біблійної генези презентована в міфоархетипному ключі.

Імагологічний вимір оповідання презентовано імпліцитно, на одному з рівнів інтерпретації тексту, у ширшому розумінні. Окремі дослідники вбачають чіткий зв'язок між Віктором Домонтовичем і персонажами як його alter ego. Так, Тетяна Демчик вважає, що «персонажі – численні маски В. Петрова – відображають його систему поглядів на світ, на людину» [4, с. 40]. Інтелектуальна проза письменника, як пише Мар'яна Гірняк, «дуже добре надається до виокремлення «слідів» автора в тексті, до з'ясування особливостей проєкції його свідомості на текстуальну дійсність» [3, с. 95]. Припускаємо, що всі персонажі пред-

ставляють певні моделі людської ідентичності, які особистість може «приміряти» у процесі індивідуалізації. «В архетипальному сюжеті про Ісуса та апостолів найбільше приваблює механізм зради», – зауважила Соломія Павличко [9]. Розглядаючи цю колізію, Віра Агеєва продовжує: «Поняття зради у ці перші повоєнні роки стає для Віктора Петрова двозначним, релятивним: ґрунт справді провалювався під ногами при кожному необережному кроці, а точку опори відшукати було важко» [1, с. 39]. Ревізія зради й її ролі в людських взаєминах приводить до конструювання нових і нових масок. Як слушно припускає Ольга Полюхович, «настанова на творення уявних ідентичностей та споглядання пов'язані з відсутністю ґрунту» [10, с. 129]. Звернемо увагу на постать наратора, якому належать не тільки місткі характеристики персонажів та подій, а й притаманні персональні риси, зокрема особлива пиха (її помічаємо, наприклад, в описі гіперболізовано успішного прийому Ісуса й учнів у Єрусалимі: *найповажніші люди, найдорожчі вина, найвишуканіші страви, найгарніші жінки*). Помічаємо, що й постать оповідача пов'язана з автором. Ким є цей наратор – апостолом, простимандрівцем, другом чи ворогом когось із персонажів? – невідомо. Можемо, втім, розглядати його разом з іншими варіантами ідентичності як одну з можливостей реалізації – зокрема, й самого автора, що так чи інак проникає в текст, привабливу роль всеобізнаного спостерігача.

Персонажів оповідання «Апостоли» нерідко інтерпретують як авторські візії архетипних біблійних іміджів. Так, герої увібрали риси опертих на культурні (біблійні) стереотипи: запальний характер (Петро), схильність до сумніву і мовчання (Хома), хитрість (Юда). Проте, безперечно, образи повносутні, багатогранніші, позначені неоднозначністю оцінки, чого неможливо досягти за орієнтації суто на стереотипне сприйняття.

Петро – чорнобородий і чорнобровий, тобто має характерну зовнішність, яка підкреслює його різку суперечливу вдачу, чорно-біле, відрефлектоване *imago mundi*. Зовні це *найближчий учень Ісусів*, який є *Його заступником*, однак у нього спостерігається чи не найбільша нестабільність поглядів і переконань. Фактично, Петро добре репрезентує розрив між культурними очікуваннями, зафіксованими в його новонабутому імені (Пётрос – «камінь, скеля») і реальною особистістю людини (вибуховий, несамовитий, хаотичний, тимчасовий, непередбачуваний – цілком протилежний до каменя). У тексті підкреслено: Петро

був людиною прямих слів, безпосередніх почуттів і несподіваних вчинків <...>, діючи під впливом хвилини. Із цього викристалізовується ще одна його грань – переживання гайдегерівського тут-буття, уміння жити хвилиною, якої нема в Месії – той живе майбутнім, перебуває поза часом, тобто всюди – і водночас ніде. Суперечлива особистість апостола поєднує й показну відданість Месії, і вроджену здатність до зради, які видаються приголомшливо різкими в їхній єдності і не менш небезпечними, ніж зрада Юди.

Юда, одна з варіацій культурного архетипу Зрадника, зовсім відрізняється від Петра. Його руда борода, тонкі губи, улеслива усмішка, приязна і балакуча вдача значно резонують із загальним уявленням про єврейський національний характер (і стереотипами про їхній вигляд). Втім суперечливість його натури поєднує балакучість із замкнутістю, хитрість та обачність з умінням домовлятися. Юда гостро контрастує з Месією, адже живе розрахунком, із матеріальними цілями на майбутнє, тому не здатен сприйняти ідеалістичну, нічим не підкріплену матеріально позицію.

Месія – імідж непрактичного (так характеризує його Юда) ідеаліста, чий ідеї в умовах часу видаються його суспільству безвідповідальними і наївними. Це – ідентичність людини, безмежно заглибленої в себе, здатної до *безмежної покорі* своїй долі, до необмеженої віри у свої ідеали.

Третій апостол, Хома, *сповнений невіри, сумнівів і вагань, ніколи не сталий і непевний* – це гіперболізація протилежностей: виваженості в ухваленні рішень і постійної рефлексії та сумніву, які цілковито суперечать максимальній покорі Месії. Саме здатність до безмежної рефлексії світу і себе дозволяє бачити значно більше, ніж доступно за звичайного сприйняття. Так, якщо Месія розуміє натуру Петра, бо йому відомо про його майбутнє зречення, про широкий контекст подій, то Хома бачить можливі наслідки лише завдяки тверезій і раціональній оцінці реальності: (до Петра) *Я кажу правду, бо я знаю тебе. Я знаю тебе краще, ніж ж ти сам себе*. Імовірно, автор підкреслює цю різницю між двома світоглядами, коли Хома сидить на пласкому камені, метафорично бере верх над тимчасовою відданістю Петра, постаючи істинним уособленням «каменю». Жахливе, з погляду інших, уміння прозирати крізь нашарування в корінь правди схарактеризовано з допомогою промовистого натяку: (Петро до Хоми) *Ти пальці вкладаєш нам у рани наші й тишишся з того!*

Ці чотири найповніше розкриті образи – Петра, Юди, Месії і Хоми – за детального розгляду зда-

ються різними ідентичностями цілої особистості, бо надзвичайно тісно взаємодіють і виражають себе через Інших. «Юда, Хома і Петро, – підкреслює Віра Агеєва, – поєднані в сюжеті «Апостолів» химерними відсвітами й переблисками взаємодзеркалень, зближень і відштовхувань» [1, с. 40]. Усепогора Месії різко контрастує з бурхливою вдачею Петра і непокірливістю і сумнівами Хоми. Поривчастий запал Петра опирається виваженості Хоми, але за позірною спокою Хома так само розірваний внутрішніми суперечностями. Петро постає так само хитрий і обережний, як і Юда. Дар Месії бачити майбутнє своїх учнів, як уже вказувала вище, досить схожий на прозорливість і раціональне вміння Хоми передбачати наслідки. Водночас зовні поведінка Хоми виглядає більш підозрілою у зраді, ніж поведінка Юди. На відміну від Петра, що вірить у силу, Хома «вірить у безсилля», тобто тверезо оцінює обставини, яких йому не подолати, і прагне зберегти свою ідентичність, внутрішню цільність.

Я не вірюні в силу, ні в хитроці. Ти поклав сподіванку на боротьбу і помилився; Юда – на згоду, й він теж помилиться, як і ти <...>. Юда пішов домовлятися. Я не вірю, що, зофірувавши Ісуса, ми чогось досягнемо або ж врятуємо себе. Юда хитрий, але вони хитріші за нього. Вони скористаються з нього, а тоді його викинуть, як викидають на смітник зужити ганчірку.

Безперечно, тут помічаємо дуже точний натяк на долю багатьох сучасників В. Петрова (і самого В. Петрова, як чимало дослідників вважають). Для внутрішнього порятунку Хома готовий обрати внутрішній, «мовчазний» протест, який видається єдиною безпечною зброєю в боротьбі.

Про що все зазначене вище свідчить? Істинна людина багатогранна, хаотична, вона є місцем перетину безлічі ідей, правд, позицій, інколи рівновеликих, інколи – протилежних по суті. Крім того, щоби виразити Себе, ми потребуємо Інших. «Чи може, – думав Хома далі, – людина одночасно мати дві віри? Чи може вона вірити й не вірити разом?». Це – симптоматична думка самого В. Петрова і його сучасників, доказ його «мятежної» доби, часу зневіри й переоцінки попередніх вартостей, пошуку нових авторитетів, втрати опори. Аналізуючи цю цитату, Світлана Ленська наголошує на тому, що Віктор Домонтович «використовує прототекст для осмислення питань актуальних для нього особисто і для

українського суспільства в цілому. Онтологічне питання віри переноситься в етичну та в аксіологічну площини» [6, с. 65]. Зрештою, питання віри постає ключем взаємин між персонажами: як внутрішньою запорукою людської цільності, самодостатності, так і зовнішньою умовою виживання. Тому герої кидаються між вірою і зневірою: Месія залишається безмежно відданим своїм ідеалам, Петро з легкістю їм зраджує перед лицем небезпеки, Юда вірить лише в раціональну згоду, а Хома з його вірою «у безсилля» ховає і віру, і її відсутність усередині себе.

Висновки і пропозиції. Резюмуючи викладене вище, зауважу, що модерністське оповідання Віктора Домонтовича «Апостоли» залишається багатовимірним феноменом, у якому можемо щоразу знаходити нові коди, голоси, контексти. Інтерпретуючи імагологічне Єврейське, письменник перевершує рівень осмислення міфоархетипної інокультурної інформації й уможливорює осягнення в ній одночасно універсального й індивідуального. Однією із площин інтерпретації є дослідження людської ідентичності, різні типи і колізії якої окреслено в оповіданні. Петро – носій суперечливої, мятежної вдачі, непостійний у думках і живе тут-і-зараз. Месія – цілковитий ідеаліст, фаталіст і здатен до необмеженої віри у свої ідеали. Юда – практичний раціоналіст, що завжди прагне домовитися. Хома – сповнений сумніву, людина рацію, абсолют тверезої зваженості в рішеннях. Усі ці людські типи, безперечно, були добре знайомі В. Домонтовичу за його життя. Головне, що різні ідентичності здатні розкриватися тільки у взаємодії одне з одним, оскільки лише Інші віддзеркалюють їхні приховані аспекти, відображають їх у багатовимірності. Таке препароване явище ідентифікації, як ревізія проблеми зради, – це одна з викривлених форм взаємодії з Іншим. Усеохопний страх постає не лише комплексом радянського тоталітаризму, а й способом людської екзистенції, наслідком невлаштованості у світі, тотального відчуження, на прагненні убезпечити свою ідентичність і врятувати внутрішню цілісність, яке, власне, штовхає героїв до зради, зречення, втечі. Ключовим постулатом, на нашу думку, є переконання в суперечливості, неоднозначності людської ідентичності, схильності до внутрішнього розколу, що найточніше характеризує буття людини.

Список літератури:

1. Агеева В. Між релятивністю й абсолютотом. *Наукові записки НаУКМА*. Літературознавство. 2018. Т. 1. С. 38–43.
2. Антофійчук В. Своєрідність трансформації євангельського сюжетно-образного матеріалу в українській літературі ХХ ст. : автореф. дис ... докт. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2002. 36 с.
3. Гірняк М. Автор у тексті: присутність чи зникнення? (на матеріалі інтелектуальної прози В. Петрова-Домонтовича). *Studia methodologica*. Вип. 16. *Наративні виміри літератури* : матеріали Міжнародної конференції з наратології, Тернопіль, 23–24 жовтня 2003 р. / упор. І. Папуша. Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2005. С. 93–100.
4. Демчик Т. В. Петров – міфотворець, або Замасковане обличчя автентичності (на матеріалі романів «Доктор Серафікус» і «Без ґрунту»). *Наукові записки НаУКМА*. Філологічні науки. 2011. Т. 124. С. 38–48.
5. Домонтович В. Апостоли. *Проза*: у 3 т. / В. Домонтович ; ред. і супров. ст. Ю. Шевельова. Нью-Йорк : Сучасність, 1988. Т. 1. С. 9–22.
6. Ленська С. Функції біблійного компоненту в структурі оповідання В. Домонтовича «Апостоли» і новели В. Русальського «Сміх Іскаріота». *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди*. Серія «Літературознавство». 2014. Вип. 2 (1). С. 59–72.
7. Муқан А. Світоглядні типи героїв у прозі 40-х рр. ХХ ст. Ю. Косача, І. Костецького, В. Домонтовича. *Літературознавчі студії*. 2013. Вип. № 39 (2). С. 191–202.
8. Нямцу А. Літературні архетипи у світовому літературному контексті. *Sacrum і Біблія в українській літературі* / за ред. І. Набитовича. Lublin : Ingvart, 2008. С. 49–60.
9. Павличко С. Роман як інтелектуальна провокація. *Доктор Серафікус. Без ґрунту* / В. Домонтович. Київ : Критика, 1999. С. 5–23.
10. Полюхович О. Уявні виміри ідентичності у творчості В. Домонтовича («Доктор Серафікус», «Без ґрунту»). *Spheres of Culture*. Maria Curie-Skłodowska University in Lublin. 2013. Vol. 5. P. 125–132.

ИСКАНИЯ ИДЕНТИЧНОСТИ ПУТЕМ ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЯ БИБЛЕЙСКО-ЕВРЕЙСКИХ КОДОВ В РАССКАЗЕ ВИКТОРА ДОМОНТОВИЧА «АПОСТОЛЫ»

В статье исследуются различные типы человеческой идентичности, простирающиеся через фактуру притчевого рассказа Виктора Домонтовича «Апостолы». Установлено, что путем рецепции библейско-еврейского претекста писатель конструирует собственные версии личностной реализации идентичности. Петр, Мессия, Фома, Иуда являются не только культурными архетипами, чьи имиджи базируются на стереотипах, но и носителями конфликтных мировоззрений. Важно, что они осуществляют полноту бытия только во взаимодействии, которое способно проявлять различные грани Своей идентичности через отражение в Других. Отмечено также, что образ рассказчика требует дополнительного внимания, поскольку может быть еще одним конструктом идентичности, например, alter ego самого автора.

Ключевые слова: имагология, идентичность, Библия, апостолы, имидж, архетип.

SEARCHING IDENTITY BY VIEWING THE BIBLICAL AND JEWISH CODES IN THE SHORT STORY OF VICTOR DOMONTOVICH “APOSTLES”

The article examines the various types of human identity that appear inside “Apostles” the short story of Viktor Domontovych. Through the Biblical-Jewish pretext the writer designs his own versions of the identical realization of a person, it is emphasized. Peter, Messiah, Thomas, and Judas appear not only as the cultural archetypes, whose images are based on stereotypes, but also as the carriers of conflict world views. Importantly, they experience their full existence only in an interaction that can manifest various facets of Our identity through reflection in the Other. In addition, the image of the narrator needs special attention, as it may be an other construct of identity, for example, alter ego by the author himself.

Key words: Imagology, identity, Bible, Apostles, image, archetype.